

Олег МУРАВСЬКИЙ (Львів)

ВИБОРИ 1989 р. ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР: СПЕЦИФІКА ЛЬВІВЩИНИ

У СРСР, як, зрештою, в інших тоталітарних державах, вибори до органів державної влади були формальною, обов'язковою для кожного мешканця країни процедурою. Монополія КПРС, безальтернативність кандидатів, тотальні репресії над негодними і страх перед системою робили народне волевиявлення очікуваним, прогнозованим для населення та партійного керівництва всіх рівнів. Однак, в умовах задекларованої Генеральним секретарем ЦК КПРС М. Горбачовим демократизації суспільно-політичного життя маніпулювати суспільною свідомістю комуністам ставало все важче, що засвідчили вибори 1989 р. до Верховної Ради СРСР в окремих західноукраїнських областях, зокрема на Львівщині.

Виборча кампанія 1989 р. до Верховної Ради СРСР в контексті тогочасних суспільно-політичних процесів епізодично охарактеризована у дослідженнях О. Гараня¹, В. Литвина², О. Бойка³, А. Русначенка⁴ та інших дослідників. Джерельну основу статті склали документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Державного архіву Львівської області (ДАЛО), мемуарна література, матеріали періодичної преси. Основна мета розвідки – проаналізувати перебіг виборчої кампанії 1989 р. до Верховної Ради СРСР на Львівщині.

Перші паростки відкритого протистояння між державно-партійними органами влади та національносвідомою громадськістю регіону проявилися під час виборчої кампанії 1989 р. до Верховної Ради СРСР. Народне волевиявлення використали опозиційні до партійно-державної системи сили для проведення низки антикомуністичних акцій, поширення національно-патріотичних ідей. «Передвиборча кампанія [...] була могутнім поштовхом, який розворушив малорухомі пласти суспільства, – зауважував Т. Батенко, – політичною школою для мільйонів та бойовим хрещенням для активістів нових організацій, що провістили народження української багатопартійності»⁵.

Згідно з Конституцією УРСР, право висувати кандидатів у депутати до Верховної Ради СРСР надавалося Комуністичній партії України (КПУ), її складовим структурам (ВЛКСМ, профспілкам, осередкам у трудових колективах тощо) і громадським

¹ *Гарань О.* Убити дракона: З історії Руху та нових партій України. – Київ: Либідь, 1993. – 200 с.

² *Литвин В.* Політична арена України: Дійові особи і виконавці. – Київ: Абрис, 1994. – 494 с.

³ *Бойко О.* Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія. – Київ: ІНПЕНД, 2002. – 306 с.

⁴ *Русначенко А.* Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950 – початок 1990-х років. – Київ: В-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.

⁵ *Батенко Т.* Львівська філія УГС – балансування на вістрі ножа // Республіка. – 1995. – № 2. – С. 48.

об'єднанням⁶. Громадськість отримала право висувати декількох кандидатів на один мандат. Однак, попри певні поступки в бік демократизації виборчого процесу, перебіг виборчої кампанії засвідчив протилежні тенденції.

Основним “ситом для просіювання небажаних кандидатів” стали окружні передвиборчі збори, які подавали кандидатів до реєстрації. Рішення про проведення окружних передвиборчих зборів ухвалювала окружна виборча комісія, яка утворювала відповідна крайова, міська або ж обласна рада народних депутатів⁷. Окружна комісія також встановлювала норми представництва для трудових колективів⁸. Отже, КПУ зберегла важелі управління над виборчим процесом. Запевнення партійців про те, що громадяни будуть не просто голосувати, але й вибирати⁹, було декларативним і видавало бажане за дійсне.

Під час передвиборчої кампанії обкоми КПУ керувалися Законом СРСР “Про вибори народних депутатів СРСР”, інструкціями Центральної виборчої комісії (ЦВК) та ЦК КПУ. 8 грудня 1988 р. голова виконкому Львівської обласної ради народних депутатів М. Кирей погодив календарний план основних організаційних заходів щодо підготовки та проведення виборів у Львівській області. Передбачалося: 7–10 грудня 1988 р. висунути представників до складу окружних виборчих комісій; не пізніше 12 грудня – утворити окружні виборчі комісії; не пізніше 16 грудня – опублікувати склад виборчих комісій; 5–24 січня 1989 р. – утворити виборчі дільниці; 6 січня – 7 лютого висунути представників до складу виборчих дільниць; 25 січня – 23 лютого – провести реєстрацію висунутих кандидатів. Вибори повинні були відбутися 26 березня 1989 р. В області утворено дев'ять виборчих округів: 7 територіальних (15 окружних комісій) і 2 національно-територіальних (17 окружних комісій)¹⁰. У комісії вибрано 46,7 % жінок. Варто відзначити, що 53,3 % від складу комісії були кандидатами в члени і членами КПРС. Загалом, станом на 1 лютого 1989 р. було утворено 2088 виборчих дільниць¹¹.

Відтак 28 грудня 1988 р. секретар Львівського обкому КПУ В. Борисюк затвердив план організаційних і агітаційно-пропагандистських заходів. У дусі марксистсько-ленінської ідеології передбачалося: провести інструктивні наради з партійним активом; надати допомогу трудовим колективам у добиранні найавторитетніших кандидатів; всебічно розкривати історичні переваги соціалізму; створювати інформаційно-пропагандистські центри; ЗМІ всесторонньо висвітлювати перебіг виборчої кампанії. У березні передбачалося провести політдень “Львівщина від виборів до виборів”¹².

Дестабілізації суспільно-політичної ситуації сприяли поширені Львівським обкомом КПУ заяви, в яких “екстремісти” звинувачувалися у “протиправних діях”, зокрема в тому, що “погрожували особам неукраїнської національності, закликали до збройної боротьби, глумилися над державним гербом і прапором”¹³. Щоб

⁶ Конституція СРСР. – Москва: Издательство политической литературы, 1977. – С. 34.

⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 271. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 12.

⁸ ДАЛО. – Ф. П. 3. – Оп. 62. – Спр. 564. – Арк. 12.

⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2540. – Арк. 29.

¹⁰ ДАЛО. – Ф. П. 3. – Оп. 62. – Спр. 564. – Арк. 17.

¹¹ Там само. – Арк. 17–18.

¹² Там само. – Арк. 2–10.

¹³ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2540. – Арк. 127.

запобігти можливим провокаціям, напередодні візиту Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова до Львова 21 лютого 1989 р. ув'язнили учасників правозахисного руху: І. Геля, Б. Гориня, Г. Приходька, М. Гориня, І. Кандибу, Я. Путька, Ірину Калинець. Загалом, лише упродовж чотирьох місяців (21 листопада 1988 – 20 березня 1989 рр.) було засуджено 12 представників УГС, незаконно затримано понад 30 осіб¹⁴.

Під час передвиборчої кампанії низка організацій закликала бойкотувати вибори, організувати акції протесту, диверсії, не виконувати накази органів влади¹⁵. Передусім, це стосувалося УГС, члени якої пропонували бойкотувати вибори шляхом: 1) неявки; 2) перекреслення бюлетенів; 3) написом слова бойкот; 4) забиранням бюлетенів із виборчої дільниці¹⁶. Крім УГС, бойкотувати народне волевиявлення закликала громадська організація “Виборче право”, активісти якої поширювали у Львові листівки з подібними закликами, збирали підписи в населення області, організували зустрічі з трудовими колективами великих підприємств¹⁷.

Особливе обурення серед національно свідомих жителів регіону викликала відмова в реєстрації відомих громадсько-політичних діячів і письменників Р. Братуня¹⁸ та І. Драча¹⁹. Окружна виборча комісія Львівсько-Залізничного територіального виборчого округу № 487 відхилила кандидатуру Р. Братуня, яку висунув Інститут прикладних проблем механіки і математики АН УРСР. Основна причина: “Відсутність чіткої реєстрації учасників зборів та порушення процедури голосування під час висунення кандидатів у народні депутати СРСР, в результаті чого немає можливості встановити правомочність зборів...”²⁰. Збори на підтримку Р. Братуня у львівських філіалах Інституту ботаніки АН УРСР та Інституту теоретичної фізики АН УРСР окружна комісія визнала недійсними, оскільки наукові установи не мали статусу юридичної особи²¹. Загалом, було визнано недійсними шість зборів трудових колективів (2 – через порушення процедури голосування; 2 – через відсутність реєстрації; 2 – через відсутність статусу юридичної особи)²².

Найбільш інтригуючим для виборців залишався Ленінський т. в. о. № 486 м. Львова, в якому до реєстрації представлено п'ять кандидатів: М. Павловського (ректора Львівського медичного інституту), І. Вакарчука (завідувача кафедри теоретичної фізики ЛДУ ім. І. Франка), Ю. Сливку (наукового співробітника Інституту суспільних наук АН УРСР), Р. Братуня, Е. Миська. Однак напередодні засідання окружних зборів Ю. Сливка зняв свою кандидатуру. Згодом так само зробив Е. Мисько²³. Основна боротьба розгорнулася між М. Павловським та І. Вакарчуком, який, зрештою, отримав більшість голосів жителів округу.

¹⁴ Батенко Т. Львівська філія УГС... – С. 46.

¹⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2540. – Арк. 28.

¹⁶ Там само. – Ф. 271. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 3.

¹⁷ ДАЛО. – Ф. П. 4. – Оп. 49. – Спр. 49. – Арк. 6–7.

¹⁸ І знову вибори // Поступ. – 1989. – № 4. – С. 1.

¹⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2555. – Арк. 20.

²⁰ ДАЛО. – Ф. П. 3. – Оп. 62. – Спр. 564. – Арк. 98.

²¹ Там само. – Арк. 113.

²² Там само. – Арк. 114.

²³ ДАЛО. – Ф. П. 4. – оп. 49. – Спр. 49. – Арк. 2. О

Першого секретаря Львівського обкому КПУ Я. Погребняка висунули кандидатом у депутати Верховної Ради СРСР передвиборні збори трудового колективу колгоспу ім. Кірова Самбірського району (Дрогобицький т. в. о. № 488)²⁴. Отримавши 108 тис. голосів “за” та 147 тис. “проти”, він не здобув депутатського мандату. Депутатів не обрано також у Львівському Залізничному т. в. о. № 487 та Червоноградському т. в. о. № 492. Натомість депутатом Верховної Ради СРСР завдяки підтримці мешканців Старосамбірського т. в. о. № 490 став міністр лісового господарства УРСР В. Самоплавський. “Для багатьох демократичних кандидатів вибори 26 березня хоч і не принесли очікувальної перемоги, – зауважував Т. Батенко, – але все ж сприяли зростанню їхнього іміджу. Витворювалася нова плеяда загальновідомих громадсько-політичних діячів”²⁵. Отже, вибори, попри відсутність сформованого табору національно-демократичних сил, засвідчили назрівання протиборства між партійно-державним апаратом та опозиційно налаштованими жителями західних областей.

Згідно зі ст. 61 Закону СРСР “Про вибори народних депутатів СРСР” Центральна виборча комісія (ЦВК) вирішила провести повторні вибори 14 травня 1989 р. в тих округах, де не були обрані народні депутати. Організацію повторних виборів покладено на вже діючі окружні виборчі комісії. ЦВК пропонувала: не пізніше 13 квітня провести висунування кандидатів у народні депутати по виборчих округах; не пізніше 16 квітня провести реєстрацію висунутих кандидатів; до 13 травня організувати зустрічі кандидатів в депутати з виборцями²⁶.

Повторне голосування 14 травня 1989 р. викликало значний суспільний резонанс. Напередодні, 2 квітня 1989 р., у Києві відбулося засідання Всеукраїнської Координаційної Ради УГС, на якому вирішено відмовитися від бойкоту виборів і взяти активну участь у передвиборчій агітації²⁷. Розгорнулася кампанія з висунення в народні депутати кандидатів від демократичних сил. Згодом, ЦВК призначила повторні перевибори у тих округах, де не були ще обрані народні депутати СРСР.

Крім бойкотування виборів, поширеними спробами пасивного спротиву залишалися написи на бюлетенях. Тільки 26 березня 1989 р. члени виборчих комісій Залізничного району м. Львова зафіксували 311 написів на бюлетенях (214 – негативного і 97 – позитивного для Компартії змісту). Усі написи на бюлетенях можна поділити на декілька груп. До першої увійшли написи зі схваленням політики перебудови (“Голосую за Ради і мир”, “Голосую за щасливе життя народу” тощо). До другої групи слід віднести бюлетені з написами, в яких висловлені побажання майбутньому кандидату (“Бажаю успіху в роботі з бюрократизмом, тунеядцями, підлабунниками” тощо). Третю групу написів присвячено соціально-економічним проблемам (“Коли буде вода по графіку у всі зміни, тоді і буду голосувати” та ін.). Четверта група написів яскраво демонструвала ставлення виборця до проведення голосування (“Вибори не демократичні, бойкотую!”), “Теть недостойних!”, “Нема за що”, “Немає програми дій” тощо)²⁸.

²⁴ ДАЛО. – Ф. П. 3. – Оп. 62. – Спр. 564. – Арк. 103.

²⁵ Батенко Т. Львівська філія УГС... – С. 48.

²⁶ У Центральній виборчій комісії по виборах народних депутатів СРСР // Ленінська молодь. – 1989. – 1 квіт. – С. 1.

²⁷ Батенко Т. Львівська філія УГС... – С. 48.

²⁸ ДАЛО. – Ф. П. 4. – Оп. 49. – Спр. 49. – Арк. 43.

Після завершення виборів перший секретар Львівського обкому КПУ Я. Погребняк розкритикував науковців Інституту суспільних наук АН УРСР, які “замість надання конкретної допомоги обласній парторганізації у вивченні суспільної думки, вирішенні наболілих проблем у перебудові ідеологічної роботи, конструктивних рекомендацій, глибоко наукових праць з актуальних питань [...] стають детонаторами конфронтаційних партійним і радянським органам настроїв”. Я. Погребняк запитував: “Невже такі вчені цього Інституту, як доктори історичних наук Ю. Ю. Сливка, В. І. Масловський, Ф. І. Стеблій, не можуть розвінчати необгрунтовані заклики, гасла, “концепції”, які висловлюють їх колеги по роботі і учасники мітингів тт. Іськів, Жеребецький, Сенік. На жаль, перша група товаришів мовчить, а друга – безвідповідально розводить демагогію”²⁹.

Загалом, на території УРСР участь у виборах взяли 93,4 % виборців, що стало одним із найвищих показників у СРСР³⁰. Депутатами Верховної Ради СРСР обрано 231 особу³¹. Під час виборчої кампанії національно-демократичні сили виявили низку порушень стосовно порядку висунення кандидатів; проведення окружних передвиборчих зборів; процесу голосування³².

Отже, “перші паростки” відкритого протистояння між національно-свідомою громадськістю Львівщини та державно-партійним апаратом проявилися під час виборів 1989 р. до Верховної Ради СРСР. На думку дописувачів інформаційного вісника Товариства Лева газети “Поступ”, позитивом виборчої кампанії 1989 р. стало те, що “вперше за багато літ ми відчули себе громадянами своєї землі, здатними впливати на хід суспільних процесів, а не просто бездумними гвинтиками й коліщатами єдиної союзної державно-бюрократичної машини, виконавцями центральних наказів її вищих функціонерів”³³. Водночас, народними депутатами обрано низку “екстремістів”, що стало вагомим здобутком національно свідомої громадськості Львівщини, заклало фундамент для демонтажу комуністичної системи в регіоні.

²⁹ ДАЛО. – Ф. П. 3. – Оп. 62. – Спр. 458. – Арк. 27. До речі, низку негативно згаданих прізвищ можна було б продовжити: Якимович, Войтів, Парубій, Сенів, Кровицька...

³⁰ Об итогах выборов народных депутатов СССР // Львовская Правда. – 1989. – 5 апреля. – С. 1.

³¹ Литвин В. Політична арена України... – С. 139.

³² Резолюція № 1 мітингу громадян м. Львова від 17 червня 1989 р. “Про підсумки виборів народних депутатів СРСР” // Віче. – 1989. – № 2. – С. 3.

³³ І знову вибори! // Поступ. – 1989. – Квітень (№ 4). – С. 1, 4.